

Бүгү чурттартың пролетарийлери, каттыжыңар!

СЭКП Тыва обкомунун,
Тыва АССР-ниң Дээди
Советиниң болгаш
Министрлер Чөвүлелиниң
органы

Соңгулдаларга

уткуштур

Төп соңгулда

КОМИССИЯНЫДА

Тыва АССР-ниң улус депутаттарының соңгулдаарының талазы-биле Төп соңгулда комиссиянын ээле чегелиг хуралыга чугаалашканын айтырылганын бирээни — Тыва АССР-ниң улус депутаттарының кандидаттарының буртүзүлүшүнүн түңнелери. Комиссиянын секретары П. М. Самаронокун ол талазы-биле дыңадыгга үндүлсө, оон түңнелерин кысы-даа бод чугаалап көрөй. Окурт соңгулда комиссиялары 287 кишини Тыва АССР-ниң улус депутаттарының кандидаттары азыраактан боттарынын күсөл-биле ултуп алганлар баар. Кызыл хоорайның соңгулда окуртуларында ындыг чинистер бар. Чагыс окурттан улус депутаттарынын маңдаа дөң соңгулда мурчуңуң демиселине уаарынычымы болган аныктык А. В. Повеальчук дээш, оон улус депутатты болуп үнө берирге ээтик байдалды туургуза дөң ки күзүл-биле инкинниң кандидатуразын ултуп алганын чиниз хоорайның Енисей № 1 соңгулда округундан көрүп болур.

130 соңгулда округуна улус депутаттык маңдаа дөң соңгулда мурчуңуң демисели калдыг байдалга эртерме? 39 соңгулда округта маңдаа дөң демиселге үш-үш ички кирерин. 49 соңгулда округта ичинин депутатка кандидат кирер турар. 42 округта буртүзүлүшүнүн кандидатары соңгулда мурчуңуң демиселини калды чорудар уаарынычы чок. Ону чамдык районга хамаарыштып ал көр болза, байдал ындыг: Варыш-Хемчик округуна он беш соңгулда округтуңгун чедирине буртүзүлүшүнүн депутатка кандидаттар алыг-тератива чок болуштурар. Шам олта хамаарыштып алмы болза, он бир окурттуң сегинде депутатка кандидат уаарынычы чок кирген. Бай-Тайгада алды окурттуң дөңү дөң байдал ындыг. А. Бин-Хем, Суг-Хөл райондарынын соңгулда окуртуларынын үш-үш округта депутатка кандидаттар алыг-тератива чок буртүзүлүшүнүн.

Депутатка кандидат кылдыр буртүзүлүшүнүн аразында аныктыгынын саны 43, херээлөөрүн 52 киши, үнөң хара чедир аныктар — 19. Бөрү күзүл-биле чугаалап тура, П. М. Самаронок депутатка кандидаттарының аразында аныктарынын ылажыга комсомолчуларынын санын өзөөни айттың. Ол айттыгынын кичээлге шут айбай барган районнар баар. Соңгулдага бетлекел кампааниянын улус талазы-биле эртенкиде болгузун чамдык четтестер дугайында чугаа болза болган. Депутатка кандидаттары буртүзүлүшүнүн дугайында документалери Төп соңгулда комиссияныч чорударынын хуусаанын калдыг-биле чылдагының саадым баар чоруктар окурт соңгулда комиссияларынын талазы-биле документалери чагыс ай ичелдесе дүштүр доладу бай, Төп соңгулда комиссияныч чорударында дедир эгидер байдал турар көзи турганынын фактылары бар. Төп соңгулда комиссиясы оң-биле маңда өскө-даа айттыгыларын чугаалашкан. Улус депутаттык кандидатура К. А. Бичелдейин Чаа-Холдуң Барыны таламы № 122 соңгулда округуңуң окурт соңгулда комиссиянын буртүзүлүшү байганга байганга. Төп соңгулда комиссиясы бо уадада база сайгыры көргөң, соңгулда комиссиянын шийтинери солваз, депутатка кандидаттары буртүзүлүшүнүн шийтинери ол күзүл-биле.

Төп соңгулда комиссиясы хуралыга февраль айда комиссиянын аныктыгынын планын база өскө-даа айттыгыларын чугаалашкан болган аңаа хамаарыштыр доктаалдарын хулааң алган. Бистик корр.

Чылдак-оол КАРА-САЛДЫН фотоу.

Чуртукта: Валентина Хомушкү биле Чечекмаа Лосад.

Чылдак-оол КАРА-САЛДЫН фотоу.

№ 22 (14222)

1990 чыл, январь 26, пятница

1925 чылда үндүлсеттинген

Өртөө 3 көп.

СЭКП ОБЛАСТЬ КОМИТЕДИНИҢ БЮРОЗУНДА

Комсомолдун XXIII өлкөзүңгү шынгарыңа таарыма чок салдарыңга болган, комсомол аныктыгың хой уланышыңарыңа уу документалерге чедир айыттырмаан, комсомолчулардың болгаш аныктарыңың күжүңгүлү чыдаа айттыгыларын ханы анализ чок-кеден, кыры-биле көргөң. Көдээ ажил-агыңың хогажыңа, ажил-агыңың програм-манын шийтирээрине, улус ажил-агың адырлар-да аныктарыңың бүдүрүлгө коллетивтериниң аныктыгы, араңды, бот-оруга-чарыгыңа болгаш күш-ажыңды организастаарыңа чок өскө-даа хевир-лериң пертердиниң айт-тыгыңарыңа комсомолчуларың болгаш аныктарыңа киркилдээниң дугайында ителкелде херек кырында чүң-даа айттыңа. Комсомол эге организация-ларың божилаарыңың, эвилелдиг иштин аныктыгы сайзырангайдык ар нымч, аныктарың ажил-биле хандырышың, оларынң идея-политиктиң кижизилдээниң күштөдирериниң, кэм-херек үгүлдең-лениң болгаш өскө-даа таарыма чок болушунуң-нарыңа күжүңгүлү уаарыңа айттыгыларың бол-тур-чогуру-биле тургус-тууаан. Комсомолдун эге организацияларың чинизге амдыралыңдан, анык-тар ортуңада чоруду-галардан, республиканың социал-экономиктиң, культу-ра хөгжүдүлүшүнүн айт-тыгыларын шийтирээрине өткерилең киркилдээниң оларынң хоорулгаан конференцияның илетеркени бөрө демдегезиң. Бу бүгү чүдүлгө өткөң ителкелде болгаш конференцияны өскө-даа документалериң бе-

ге болгаш арттиргениңе илерезиңче ВЛКСМ обкомунун секретарлары ком-мунистерниң кичээлини СЭКП обкомунун бюрозу үлгүлөшүр. Конференция-га болгаш ийитиле-биле өт-кеттириң база соңгулда-ларың үзүңгү кылдыңга шүтүмүлөдериң болгаш саналдарың соңгаарла-дышың чока чугаала-жыл көөрүң, оларын бот-тандырар талазы-биле то-даргай хемчегериң анык-тап кылгаш, бадылаарын, көдээ ажил-агыңың, үлөт-пүрү, капитал туудуңу, улус ажил-агыңың өскө-даа адырларың, социал адырың хөгжүдүрине ком-сомолчуларың болгаш аны-ктарың салышышың кү-жүдөөңүң, ажил-агыңың, чуртталга болгаш комп-лек-стиң өскө-даа програм-маларың күсөдирине олар-нын идеяны кийиририне өскө-даа илгерилегең үл-гүлөшүр. ВЛКСМ обкомунун бю-розуңуң ажил-агыңың, анык-тарын аныктыгыңа киркилдээниң дугайында ителкелде херек кырында чүң-даа айттыңа. Комсомол эге организация-ларың божилаарыңың, эвилелдиг иштин аныктыгы сайзырангайдык ар нымч, аныктарың ажил-биле хандырышың, оларынң идея-политиктиң кижизилдээниң күштөдирериниң, кэм-херек үгүлдең-лениң болгаш өскө-даа таарыма чок болушунуң-нарыңа күжүңгүлү уаарыңа айттыгыларың бол-тур-чогуру-биле тургус-тууаан. Комсомолдун эге организацияларың чинизге амдыралыңдан, анык-тар ортуңада чоруду-галардан, республиканың социал-экономиктиң, культу-ра хөгжүдүлүшүнүн айт-тыгыларын шийтирээрине өткерилең киркилдээниң оларынң хоорулгаан конференцияның илетеркени бөрө демдегезиң. Бу бүгү чүдүлгө өткөң ителкелде болгаш конференцияны өскө-даа документалериң бе-

хулааң алгырың Улус өрө-дүлгөниң министрлер-чү-зүңүң, Иштин херектер министрствозуңуң болгаш өскө-даа министрстволар-ның болгаш ведомстволар-ның удуртуктарың комму-нистерге дааскан. Херек апарган таварылгада СЭКП обкомунга, Тыва АССР-ниң Дээди Советинге болгаш республиканың Министрлер Чөвүлелине чогуур санал-дарың кырың.

30—40 чылдарда болгаш 50 чылдарың эгезинде бары-даа чок черге репрессияга таварышкан кызылериң агартыр талазы-биле ком-мунистерниң «Суг-Хөл херээ-диге адаар херектиң талазы-биле үндүргөн түңнелериң СЭКП обкомунун бюрозу чүдүлгө деп көргөн. Комис-сиянын материалдарын со-луңгарга парлар. 1989 чылда мал ажилы-ның продукцияны бүдүр-гөн болгаш садый алгырың көвүлдерин, малдың баш са-нын өстүрөң болгаш ону бү-рүн камгалап алгырың хан-дырар талазы-биле район-нар болгаш совхозтар ара-зында баар. 1989 чылда улустур, ту-дуг, транспорт болгаш хары-лаза, садый болгаш чоңу-ку коммунал-амыдырал хандырыгыңың буудур-гунуңуң аразында соци-алистиң чарыштын түң-нелерин дугайында док-тааларың СЭКП обкомунун бюрозу, республика-нын Министрлер Чөвүлели, ВЛКСМ обкомунуң хулааң ал-ган. Оларын солунгарга парлар. СЭКП обкомунун бюрозу өскө-даа өскө чамдык айт-тыгыларын чугаалашкан бол-ган оларын талазы-биле чогуур доктаалдарың ху-лааң алган.

ХУРАЛ БОЛГАН

РСФСР-ниң улус депутаттарының, РСФСР-ниң авто-номнуң республикаларының болгаш чер-чер Советтериниң улус депутаттарының соңгу-даларына бетлекелдиг чоруп турарың дугайында айт-тыгың РСФСР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң январь 24-де болган ху-ра-лыга чугаалашкан.

Россия Федерациясында соңгулда кампаания ажил-агыңа демократтыг бай-далга эртин турарын дем-дегезиң. Оң-биле кады соң-гулдага бетлекел талазы-биле аныктырга күш-ажыңды коллетивтериниң совет бол-гаш ажил-агың организам-нын шүтүңү кийиришиң ту-рарын айттың.

Соңгулда кампааниянын үгүлдеңгө үе-чалазында РСФСР-ниң улус депутат-тарынын Советтериниң соору-галарын тодараткан док-таалды РСФСР-ниң Дээди Советиниң Президиуму хура-лыга хулааң алган.

РСФСР-ниң Дээди Со-ветиниң Президиуму Россия Федерацияның Эртөмөр

Коммунистың (СЭТА).

АЗЕРБАЙДЖАН БОЛГАН

АРМЯН ССР-ЛЕРДЕ БАЙДАЛ

Икчеге анын эгезинде бөрү Бакута болган бо-лушуктарынын херекте-рини болгаларын эсууга алгыра, оңа байдалды чар-лаан чорук, аңа дүштүр ал чорукта хемчеглер эр-тежк чугула болган ам илерет турар. Оң башка азербайджан болган армя-нулар национал халыкка таварыш болур турган. Б-кунуң ширек комедианы-ның дыңатынын эсууга алгыра, эртин дүң хоорайга алым-чидим бол-баан, Баку шензөөн буу-зөлөрүн соксаткан. Шерик комедианың шийтинери эсууга «Азербайджан-дын улусту фронтунуң камгалап комитетинин» ажил-чорудулары хулаан.

Хей-интинин, Азербай-жан ССР-ниң Дээди Со-ветиниң, партия организам-нын төлөкчиликтери шерик эрге-чарыгаларынын сана-лың эсуугаар далай судило-лаары барып чорон бол-ган ол судилолар өлгөн ки-жиликтери мага-будун дэ-лааже соортуң окурт турар дээринин дугайында чу-галарыңа меңе нүгүлдөө-ни болганын бузур көргө-ңөң.

Оон-биле кады республи-

када байдал көргөн бооп хевээр артын. Ултээр бол-гаш хамаатылаңе халаар чоруктар үлгүлөшүр турар. Террористер агаардан хала-ашкына уаур шерик эзе-ринин турар черлерине чексизтиң 9 халаашкыны кылган, ийн солдатты ба-лыдаан, Ленинград бооче-пек өскөдөн аңкелел алырын орадашкан. Хонуң дугураанда алам-бугу ха-жыдышыңар кылган 100 азым кижини тууан.

Банада болган хей-хой нөдөө районнарда улустур бүдүрүлгелери ажилдаа ий-тер туурар, транспорт база салы-быр объекттери өй-өйлөн аймак-таалар турар. Азербайджан де-мир-орудуна 180 поездилер туруп турар. Армяннын чамдык чуртталгалың черлеринде байдалды аңкылыңыңа чы-даа айттыгыларын кылган турар. Шерик эркекте-ри-биле үскөлөңүнүнүн оон бие үрү Саина Кызыл-дык экин үкүнчөөниң үш-ку нурууңа, Сенди-маньян Кызылдың нөдөө ажил-агың техникумуңуң бухгал-терия салбырыңа өөрөңнү турар. По күнерде кыдымнай малчын өрүлө Бончалык деп жерге камгалаңа 360 даш койну кадып турар. Кадык ЧУЛА Бригадир.

КҮҮСЕЛДЕНИ ХАНДЫРАР

Районнардың болгаш хоорайларың, уаарың, туудуң, транспорттуң, харылааның, садыйың, чоңуң коммунал-амыдырал хандырыгыңың бүдүрүлгөлөр болган организастарыңа аразыңа 1989 чылда социалистиң чарыкынын түңнелери СЭКП обкомунуң бюрозу, республиканың Министрлер Чө-вүлели, обкомунуң хулааң ал-ган.

Республиканың күш-ажы-лың коллетивтериниң хой нуруузу продукция чорудун бөрү талазы-биле керээлиң хулааң алгырың, чоңуң кергел-дел бараанырың бүдүрүлгө-лөрдүң, төлөвиринг аал-дуаны чоңа чедирер аал-галарың күсөткениң бо айттыгы талазы-биле хулааң алган доктаада демдегезиң. Ийитилең үлөтүргө пландан ажыр 2.0 миллион хире оругла алыңган. Күрөң болгаш кооператив садый-ның, автомобиль транспорту-нун чык соортурунун, укаж чүдүр транспорту-биле пасса-жирлер аргыштарынын планлары ийитилең күсөт-киңтинген. Харылааның бүдүрүлгөлери мурнуку чылда-зыңа деңизерге, чоңа аңы-дуаны 7.7 хуу хой кылды чедирген. Оон-биле чегелештир күш-ажылы чамдык коллетив-тер планлары болган боттарың социалистиң хулааң алгырың күсөткөн. Улестурда 11 бүдүрүлгөлөр керээлиң хулааң алгырың күсөткөн болгаш 2.8 миллион рубльдиң продук-цияны чедир берзөөң, 1989 чылдаазы-биле деңизерге, 17 бүдүрүлгөлөр бүдүрүлгө-лөрдүң хемчээлиң азыраак болган. Бүдүрүлгө хемчээлин болгаш күш-ажылың бүдүрүлгө үлө-өрү өстүрөң талазы-биле даал-дар бо бүгүңү түңнелиңе адыра күсөткениң. 21 бүдүрүлгө 3.3 миллион рубльдиң чоңуң хергел-дел бараанырың чедир бүдүрүлгө берзөөң. Тууду организастарың орта нежинден хой нуруузу керээлиң ажил-агың, материал-техниктиң, чиг эт курлавырларын кам-наарыңа чарыштын дээш-тин чарыс.

1989 чылда ажилдың түңнелери эсууга социали-стиң чарыштын түңнелерин тодаргайлаан болгаш оларга СЭКП обкомунун, Тыва АССР-ниң Министрлер Чө-вүлелиниң, обкомунуң хулааң ал-ган. ВЛКСМ обкомунуң ил-керин кызыл тугтарың, дис-лоциларың болгаш аңа пла-налдарың тыпырың ший-тирээр.

Ква-Хем району — керээ-лиң хулааң алгырың эсууга про-дукция чоруду бөрү планын күсөдирер ол район ханды-рың, продукцияны хемчээлиң немей өстүрениң темпилер-иң 126.5 хуу, күш-ажыдың бүдүрүлгөү — 110.6 хуу, тууду-монга ажилдарың хемчээлиң — 105.5 хуу, чуртталга бажыңарын ажил-лаа кириңер — 108.2 хуу, харылааның тарифтиң орун-лау үрүмкестен — 101.3 хуу, үрүмкестен садар бараан саарылыгыңың — 103.9 хуу, чоңуң хергелдел бараанна-рын бүдүрерин — 106.1 хуу күсөткөн.

Улестур бүдүрүлгөлөрдө В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дугу» комбинатың кол-лөкчөлөгөр эсууга про-дукция чоруду бөрү планын ол 100 хуу, чоңуң хергел-дел бараанырың бүдүрериниң — 3.6 катар, күш-ажыдың бүдүрүлгөү — 100.6 хуу, оругла алырыңың планын — 128.6 хуу күсөткөн. Тууду организастарыңдан «Тыва агролетур тууду» каттыжымыңың Дүргөң районнар аразыңа көжүп чорур механизмзастатыңган колхозуңуңуң коллетивинге

— керээлиң ажилдарың пла-ның ол 100.6 хуу, күш-ажыдың бүдүрүлгөү — 100.6 хуу, күндүрүн ажилдаа кириңер — 100.8 хуу, оругла алырыңың пла-ның — 119.4 хуу күсөткөн. Шефтер туур тууду организастарыңдан «Красноярск ыдыл четшүр тууду» трестиниң № 59 тууду керээлиң ажилдарың пла-ның ол коллектив 101.3 хуу, күш-ажыдың бүдүрүлгөү — 124 хуу, оруглаарыңың планын — 104.7 хуу күсөткөн. Транспорт болгаш харылаа бүдүрүлгелериңден

Тываның укаж чүдүл бүдүрүлгөниң коллетивинге — пассажирлер аргыштарыны-ның ажилдаа планын ол 101.2 хуу, күш-ажыдың бүдүрүлгөү — 111.7 хуу, орулгарлар планын — 112.1 хуу күсөткөн. Садый бүдүрүлгелериңден Кызылдың райондуң кол-лөкчө садыйың коллетивинге — үрүмкестен садар бараан саарылыгыңың планын ол коллектив 107.7 хуу, ийитиниң чемениңге саары-лааныңың — 109.5 хуу, орул-галар планын — 113.6 хуу күсөткөн. Коммунал болгаш чоңуң амдырал хандырыга бүдүрүлгелеринден «Тыва коммунистер» бүдүрүлгө керээлиң ху-лааң алгырың күсөткөн. Төлөвиринг ажил-агыңың чоңа чедирериниң планын ол коллек-тив 101.8 хуу, күш-ажыдың бүдүрүлгөү — 114.1 хуу, орулгарлар планын — 108 хуу күсөткөн. Кызылдың даарыңга фабриказың, «Тыва суг-мелиорация» каттыжымыңың тууду-монга эрге-лениң, «Новосибирско-водстрой» болгаш «Сверд-ловскимстрой» трестериниң

ФЕВРАЛЬДЫҢ ҮЛҮҮНДЕ

«Тыва даг-дугу» комби-натың арылган фабрика-зыңың бөдүң рудадан да-дугу арылгар пегинде уаур мастер Любовь Очур-оолдун № 1 элчээ эртен чылын тилекчи болуп, даг-дугун бүдүрер болгаш нормативти аргы продукциядан оругла кийер планлары хууса-а-зында эрте күсөткөн, ам бо хүнерде февраль айның үлүүнде ажилдап турар.

Элчеге мурнакчалар хой. Оон бирээниң Алексей Саалың хамаарыштырып болур. Фабрикага ажилдаары-биле келген калдык мер-гелел чок анык оолду комбинаттың шүүдөлү-биле Красноярс хоорайга өрө-дин чоруткан. Аңа чыл хуусаагың курсту доозуп, шыгалдыны чедириниң дуңагаан, ажилдап эгезөөң коллетивинге келген. Оон бөрү ам 14 чыл эртен. Ажил-ишке чоорту ийитил, дүржүлгалың эштериниң дүр-зедетимчези-биле мергели-лин бедиди, шыырак би-леңгил электртериниң оду-руунче кирген. Оон ажилы өөрү-биле кады дүне-да, хүндүс-даа ажилдаар ужу-ра таварың. Сөктян 13 калдында үзүң-соксал чок

ажылдап турар нарын де-ригериниң, механизмиңиң болгаш конвейерлериниң ту-рурушун чок ажилдаарын хандыңар. Шыырак билгиңг, биче сеткилдиң, белиң сагыла-чуруңуң, мергезилиңге бедиринг Алексей Саалың ажил-ишинге коллетивни бүдүрээр болган мактаар.

Александр ХЕРТЕК.

«Тыва даг-дугу» комби-натың арылган фабрика-зыңың бөдүң рудадан да-дугу болзаарыңар пегин-де дерингел балкырычлы-ры Валентина Хомушкү биле Чечекмаа Лосад дерингелрн үзүткелешкиң чок ажилдарың хынаар, үрелди берген черлерин дээр харысалгалыг ажилды кыдып турар. Бүдүрүлгениң мурнакчалары В. Хомушкү биле Ч. Лосад — фабрикага ажилдап келген аныктарың дагы-нычтылары. Олар боттары-ның дүржүлгалың чыдаа ажилдап келген анык кижилерге дамытын берин турар.

Чуртукта: Валентина Хомушкү биле Чечекмаа Лосад.

КЫМ СЕН, КАНДИДАТ?

БЕДИК ПОЛИТИКТИГ СЕРЕМЧИЛЕДГИ БОЛУР

● Тываның чекистеринин ажил-чорудуу ●

РСФСР-ниң улус депутаттарына кандидаттарны бүрткээр доозулган, депутат мандаттарын ээлээрлер-депутат ууражымшылар эелээр. Эрткен үе-чакта көдүлгөн утгалымшыларнын дугайн ам чугаалап болур.

Улус депутаттарынын кандидаттарын партия кеңигеринин каалаа-биле деп-шиктени түрүк-даа мурун-да демделген болур. Чыдаал районнара, чыдаал Белгород областа депутат мандаттарына кордачыларын 90 хуузу, Краснодар крайда — 80 хуузу СЭКП кеңигерини бооп турар. Ниниз-биле РСФСР-де депутаттар кандидаттарнын 84,9 хуузу СЭКП кеңигерини, Ынчан-аш чоң ортузунга коммунистерин авторитетинин өскөн, эрткен сонгуда кампа-низациядан түнеди удурун-чагалап боор-дур. Сон-гуда мурунгу демиселниге партияниң удуртуучуларын хамаарылгыз база өскерилген.

Социал күштерини хуваа-даздында байдал агы. Интел-лигентияны артык күжү илден болган. Краснодар край кандидаттар депшиктелгени чиккене ак болур. Канди-ддаттарга депшиктелген 40 кижиниң иштине ажилчынар чүгө 3 кижилер болгон. Бир эвес оларнын чыгызы белин сонгуйтпача баар болза, хоорайын хой муң кижилг ажилчы алыштың толукзи РСФСР-ниң Дээди Советинге турбас-тур. А Краснодар край Советтеринге кандидаттар ажилчыларыннын саны колхозчулар-биле кады 17

хуу азы хой болган. Топ сонгуда комиссианын ме-дээрин эзууга алырга, РСФСР-де депшиктелген кан-дидаттарынын нини санын чүгө 8,5 хуузу ажилчынар бооп турар. Колхозчулар сон-да эвези — 3,2 хуу. Бай-далды ак көргө илал-ла таарымча чок, ынчалза-да буттү байдалды херечилеп турар. Ынчанга чугааны социал чоңгу чорун дугай-анда эвез, а боң түп кел-ген чыдааланарының дугай-анда кылза чогуру.

Ындык чыдааланарнын бирозун — депутат ат-биле боудун авторитетин быжыр-лап, чамдык удуртуучулар-нын боттарынын кандидатта-рын депшиктел турары бол-ур. Оларнын чамдыктары харын-да чигилчиг аргалар-нын аныгнал турар. Чикээ, ол-ла Краснодар крайда кол-хозтарын азын хан дарга-лар, бир эвес оларни де-пшиктелер, ынчалза-да болза, көдөз ажил-агы про-дуктуларын күнүне ду-жарын кызыргаш, боттары-ниң сонгуда оркутарының де-вискээрине азын-чон про-грамманын шиптирлээр бис деп азын турган.

Кандидаттарынын аразында удуртуучуларын төлөөлөг-зиниң хуузу улуг бооп тура-рын чыгыс чикек-биле та-йылбырларга четес болгу дег. Белгород областын Со-веттеринге депшиктелген кандидаттарнын үшүн, ийи незин удуртуучулар. Манаа хамаарыштар областа Со-ветинге сонгудулар талазы-биле комиссиянын дарганын оралачкызы В. Карнау-

хов мынча дээн: — Херек-тин ужуру аппарат ажилда-тын чыдаалды эвез. Кынмары-наш кижини депшиктел бис деп хуваалды кылды практи-калар бир дугайында уш-тунган бис. Ынчанга канди-даттарны, социал байдал-ды эвез, а оларын прин-ципалдык, чүтүдүг чору-ун, хой-интинин эрген-агыларын камгалап билер иштары барымдалап деп-шиктел. Удуртуучуларын деп-шиктел дээр, оларга бую-реп турары олу-дур.

Акмычтар болган кол-хозчулар хой таарымчалар, профессионал мергезки бе-дик, чоң мурунгу чүвени четчири-биле тайылбырлар өске кандидаттар-биле чар-жыл шыдаваннар. Оларнын калы билин, чугаалагыр хуулу таразы чептеш. Мындык чүдүдөр күш-агычы кол-лективтерин төлөөлөгчелери-нин таарымча чок байдал чүдүдөр чептер, ынчалза-да байдалдын чыдааланарын сайгарып көрөт. Депу-тат албан-хүлөөлөгө корда-чыларнын составында херез-жерлер 7,2 хуу, а комсомол-чулар чүгө 1,5 хуу бооп ту-рарын анализтерини негетти-ниң турар.

Соңгуда кампаниянын үезинде көстүп келген база бир айтыр болза, сонгуда-лар дугайында хоойлуудун-даны сайгарып эвез бол-галдыр. Кандидаттарын депшиктел база бүрткөн тур-ар деп билинмес эдилерин айтырлар тургустулг келген, мынчанга Топ сон-гуда комиссияны чорудээ-

лерин шиптирлээр-биле тускай ажилчы болукту турар ажилчы болукту туурап ужура таарым-чан Чамдык чугала чүдүл-дери хоойлуудуңгуда шип-тирлээр азы тайылбырлар арга ажилдар кылдыр кир-ген болур-дур.

Кандидатна хамаарыч чү-гула шиптирлерин далаш-биле, барымдалаар чүдүл-дери сагышап, мырнын бут кырынга келген кылды тур-ган чоруктар хоойлуудуңгун хайыралыга четирш келген. Оң түнелдиге өн-дөөлөр, бүтүрөөс, сонгуда-лар комиссияны бурдулар чо-руктар үнүп турган. А чы-дааныч — ажилды анаа-ла хамааныч кылды турганым.

Эне-дүвүрүңиз фонт — сонгучуларын идеяны чок чорук болган. Чыл мурунда ССРС-нин улус депутаттары-нин сонгудаларының үезин-де Владивостокту сонгучу-назы четкен бүгү кижилери кандидаттар депшиктелгенине идеяны кырышкан болза, азын коммиссиялар ола идеяны чок тургусуулар, хурдалар үстүп, кандидаттар-ны курут алаар манай тур-гулаан. Ындык байдал чүгө-юнда эвез болган. РСФСР-нин улус депутаттарының сонгудалары 26 округка азыртатыва чокка эртер.

Социализмниң хөгжүдөө-сиге моондак болуп, ону доктадып турган мекани-зонми үнденин-биле чок кылды революстуг чартыл-галарнын чылын бистин чурт чурттал өртөн. Болуп турар чартылгаларнын чү-гула бир фактору — ин-тел амыдарының бүгү адырларында ажил-чарлык чорукту, демократизм-дин калбарканы болур. Ол чүдүдөр Куркуенин ажилы-нок чорук комитетин база оюп эртээр. ССРС-ниң Кур-куенин ажилы чок чорук комитетинин удуртуугузда-да, боттарымыс база ажил-чарлык чорукту калбарга-нын — оперативти-алап ажил-чорудуланым эде тур-гуларнын бир чүгула үг-дөлүшүшкө болган деп билин турар бис. Амгы үези-ниң байдалында чонун дегенчези, оларнын арга-н сүмөч чокка чекистеринин ажил-чорудулаанын чед-мичилек болбас бидлин-ди. Массалар-биле харыл-даа, оларга далай ажил-даары дээрле, күрүенин ажилы чок чорук ханды-р херекке хой-интинин идеяны кырылгези бо-лур болган шиптиктел бе-дик серемчилегиди болу-ру-дур.

Идеюнуң болурунда чуртта бот-баштарыныг тургустунуң социализмге уду-ру тургушуп алыр-буру каттыжымны и и р и м а ажил-чорудуу база салдарлы болуп турар. Ындык катты-жымшыларнын төлөөлери республикага, алыгачы сөөлгү чылда чамдык эвез удаа келгилер, оларнын талазында «Эк-спресс-хроника», «Пресс-ре-лизы», «Демократтык эвил-дэг декларацияны» дээн чикектиг удурулгарын та-ралы тургулаан. Эде тур-густуушкун үезинде са-нал-ондларын алым-буру болуру чугаакан, ынчанга амгы нарын байдалда, ин-телиде чамдык чөрүшек чүдүлдер бисти тургустуну-п келир мындык дег. совет кижилери бурзууден бедик по-литиктиг серемчилегиди бо-лур негеттинин турар. Тур-густунуң келген байдалга, чигилчиг үзел-болалга, чуга-га хамаарыштар шын харымны, үнеледи берген турар журулур бис. Партия-ны болган социализмниң ат-алдарын баксырадыр, эде тургустунушкунуң идея-ларын хоме баар, азы-буру наривиниң кижилеринин аразында өск октал, оң-биле национал харылдааны нарылдар сорудагы оралдыжымшыларга шип-тирлерин удур турар херек. Негеде ындагы турбуж, кык ындагы принципалдык хамааты тургустуну чам-дык байдалдарга элел шы-даван баарымыстың чикек-тери бар.

«Кри-сивен Сенс Монитор» (АНШ) солунга Тыва чоран оң кореспондентини Н. Дивал «Реформа кыдыг чедет чү-дери турар» деп эселг чү-дери Москва күн-биле ала-далар болза, төлөн мырм кыдыг чедер байдал бо-чурта чүгө кычан өскер-лир, — чурттачыларын би-розон чүдүдөн тайылбыр бер-ген,» деп бижеш турар.

«...Кудумчута доктадып тургузупканым педучили-шениң бир студентини ме-не «Тывада эде тургусту-нушкуну силерге мен көргүзейн» диди. Кудумчу-ну кежир кылашты береш: «Эде тургустунушкун, ажил-чарлык чорук дема-кратия» деп кыйгырлар са-най бижин наан улуг пла-кат чаныга донтааган. «Эде тургустунушкун бо планкат-биле эгелээр, оң-би-ле доостур» — деп, ол аны-ка кижичугаалады. Аме-рик кореспондентиниң би-жеэн чүдүдөн оон-да өск ө-оудуларын уша ном-чул болур, ынчалза-да док-таганымме бо доктар чуртта чыдаалган келген кижини чугаалашкан улустары-ның чорук, байдалды үн-ел турары политика тала-зы бышаал. Боттү эвез болган-дыр деп түнел у-дурине четир боор деп бодадыр мен бис.

Демократияны калбарты-ны кижилерин идеяны кижилериниң көдүл-гөн. Хой санын фронтлар, эвилдер, каттыжымшыкы-нарны, ассисияларнын, клубтарын, тургустуна-ры ону бадтынар. Устунде база демделген болгай мен, оларнын чамдыктары Кон-ституцияга удур тургусту-нган оларнын ажил-чорудулааным эде тургусту-нушкунуң удурлушкык болуп турар. Оң-биле да-жараанда чүдүдү тайылбы-рласкап турар мен инти-дел-политиктиг структурал-ды тургузарынын тодаргай баарына чорудар сагыш-тык чамдык кижилер бистин республикага база бар ынчанга өскө регионнара мынша, бот-баштары тур-густунган органиациялар-же социализмге уду-ру база экстремизмниң талаа-чы-лары кире бергенден чам-дык чөрлөдөр оларнын хер-дешикчилерин күзөнч чикес байдалды тургузу-п, социал чигилчигиниң нарылдарын тургузышкык чекистерден камгалап, ындыг чүдүлдерден чалгар-тып күзөнчиг. Чурттуң чамдык районнарында, хоорайла-рында болуп турар болу-шуннар Тывага база салдар-лыг болур турар деп чү-вени каракты шипикеш, чуга-ладалың эртертирери шипи эвез болгу дег. Ындык байдалды чамдык чурттан чылар, чамдык, оон иштине ажилчыларын хөдөлшкун-нери бадтынар. Хуудустар утуула таралып турган-нын фактылары бар. Оон анында чамдык, млагай экстремизмниң хевирине чоошумалакы бээр хире чүдүдери илереп келир дүвүрдэн болуур-дур. Ол чүдүдөр массалык бол-байн, колдууда, ийи-чангыс фактылар болуп турар, ын-

АРЕДАНЫ ӨӨРЕНИР, НЕПТЕРЕДИР

«Алдан-Маадыр» совхоз-тун чер ажилында арена-торларын ажилдаа түнел-гини үндүрөн. Ында инти-зи-биле 9 эвез бар. Олар 1989 чылда 387,995 рубль-нин продукцияны бүдүреш, 83,918 рубль түнүг ар-гургааны алган. Тыва АССР-нин алдарлыг сугатчанын Кымзыл-оол Адын-оолду эвези 26,389. Тыва АССР-нин алдарлыг хову ажилда-чымы Сергей Быгытпааның 21,785. Ховалыг Кошар-болдуу 14,614. Вячеслав Са-рыгларын эвези 8,192 рубль ар-гургалык болган-нар. Бир кижиге оонаштар С. Быгытпаанын удуртканы коллектив 6 муң, а К. Адын-оолду 5500 рубль-дин продукцияны бүдүреш.

«АиФ»-тин ХАРЫЫЛАРЫНДА

— Хой чылдарда Албания дугайында бистин паралага чүгү-даа бижиней келди. «АиФ» чүгү дыңнадып бо-лур иргэ?

— Шынаал. Совет Эвил-ли биле Албания аразында харылдаап бугу дөшөлдөргө үзүлген соонда, Балкан чартык ортулду бо чурт дугайында меделээр бистин паралагында кеделер хов-вар үнүп келген. Ага бис-тин хамаатыларымыс баар аразы ам-да чок, ынчанга меделээрин колдуудан, ба-рын чүктүн солун, сеткүү-дүнден ал болур.

«Зуропо» дээр инти-зи журналдын кореспонденти-нин дыңнаатканын эзууга алырга, амгы үеиң Албания-ны даштындыдан дуаламчы шугул албас деп шиптирлээр, чүгө болдуң күштеринге дугалап чурт болуп турар. Албания даштынга өрөч чок. Оң девискээрине хуу өчүтүүнү бугу хевирлери, а ол амын шиптирлээр чүдүгө (1967 чылда «чүч чок бол-дурган») хоруттуган.

1988 чылда чуртне кирер чүрүмү «бадунчүтенин»-биле холбайштар Албанияга даштындыдан 20 муң турист чоран. А албаннар дашты-ның чүгө өрөнгөн азы амында үнүп болуурлар. Ал-банияда чыгыс-даа хуу ма-шина чок.

Ук чуртта ажил чоннар чок, акша үези күдулаван, анычы чок үндүрүлгөр тө-лөөрүн хостаттырган, дык хой продуктуларын орта-дайн солдундеси чылдарда өскерилбейн. Чуртта эң хой шалдыңны кижилер — чазак албан-жаакчылары (ол эң эвези шалдың 2 катан улуг). Ажил меделээр 48 шах үргүдүлүр, албаннар меделеяда 6 муң ажилдар. Ажилчыларын болган та-раачыларын шөлөөзи — 21 чоңук, интеллигенция төлө-өлөкчилерины — 15.

Чуртта башчыны партия — Күн-аыдың албан партияны. Анаа кирер дээн ийи ИАП-тын ийи кеңиге-ринин рекомендацция алы-леп, «Вельт» солун (ГФР) бижизи. Кандидат стажин ажилчынар бир чыл, интел-

лигентилер үш чыл хуусаада өртөр. Сөөлүдери ол у-дур-гуанда тускай көрдүгөн хуусаа иштине станокка азы шөлөг ажилдаар турар. Дык хой политиктиг ке-мерек үздүгелдери дээр Албанияга өлүрүп шиптерин көргөн, а чуртта экономи-ктиг азы политиктиг байдалды шүтүмчүлүгүн дээр 10 чыл чедир хуусаада кара-баңцага хорууга.

И. СОЛОВЬЕВА.

— Совет Эвиллинин Мар-шалы В. К. Блохерин тууду-хоругадымын чыдааланын Ыракы Чөөн чүктү кымы-га шиптирлериң начальныг де В. Люшюктүң даштынды дээр берген дийр-дир, ол шын бе?

— Василий Константино-вич Блохерин хоругадымы болган оң өлгөн чүгө чыгыс ол чүдү-биле холбай болбас деп бодаар мен. Мар-шалдың өлгөнни Сталинниң болган аңаа чок турган кижилерин 1937-1938 чылдар-да УТКА-нын шериг началь-никтерин удур чорудуп турган репрессиялары-биле холбай көрө эки.

Блохерин чү дээр буру-даны? Анаа харыны ССРС-ниң камгаладым улус комиссари К. Е. Ворошилов-туң 1938 чылдын сентябрь 4-теги дужаалыдан көрүп бо-лур. ында УТКА-нын Кол Шериг Чөвүленин август 31-де үзүлөп алган шипти-рин тайылбыраан. Хурала Сталин, Шаденок, Буденный, Шапошников, Кулин, Логино-нов, Блохер, Павлов, Моло-тов база Нинтин херектер-нин улус комиссарынын бирозун Фриновский олур-ган. Хасан хол чоогунга бо-лушунунарны сайгарган.

Чурттар аразында харыл-дааларнын сөөлү үде кал-барыны-биле, капиталыг чурттардан даштын кижилери-нин Тывага көзү тура-рының көвүдүзин билер болгай бис. Республикага чоруп тура, нациялар ара-мында харылдааларың бай-далы эде тургустунушкун-нүг негедези-биле болуп турар чүдүлдер-биле холба-шан айтырларга оларнын сонугуулары аажок улуг. Эрткен чылын биске көзү турган барын чүк туртта-рын чамдык төлөөлери-нин чүдүлден баштайы күнгеринден-ле эгелээр, млагай бот-башталып тургустунган каттыжымшы-ларнын бисте бар-оюну соугурут, бар болза, эрге-чарга органыры-биле оларнын удуртуучулары-нга бот-боттарын кайы хире билич турарын дык бил-ли алыскалар. Оң-биле кады ССРС-ниң составына Тываның хөгжүдүлгенин айтырларын чидегилерин, националист угаа-дал чорудар чажыт хире хе-

рарты бээр ында. «Кри-сивен Сенс Монитор» (АНШ) солунга Тыва чоран оң кореспондентини Н. Дивал «Реформа кыдыг чедет чү-дери турар» деп эселг чү-дери Москва күн-биле ала-далар болза, төлөн мырм кыдыг чедер байдал бо-чурта чүгө кычан өскер-лир, — чурттачыларын би-розон чүдүдөн тайылбыр бер-ген,» деп бижеш турар.

«...Кудумчута доктадып тургузупканым педучили-шениң бир студентини ме-не «Тывада эде тургусту-нушкуну силерге мен көргүзейн» диди. Кудумчу-ну кежир кылашты береш: «Эде тургустунушкун, ажил-чарлык чорук дема-кратия» деп кыйгырлар са-най бижин наан улуг пла-кат чаныга донтааган. «Эде тургустунушкун бо планкат-биле эгелээр, оң-би-ле доостур» — деп, ол аны-ка кижичугаалады. Аме-рик кореспондентиниң би-жеэн чүдүдөн оон-да өск ө-оудуларын уша ном-чул болур, ынчалза-да док-таганымме бо доктар чуртта чыдаалган келген кижини чугаалашкан улустары-ның чорук, байдалды үн-ел турары политика тала-зы бышаал. Боттү эвез болган-дыр деп түнел у-дурине четир боор деп бодадыр мен бис.

Демократияны калбарты-ны кижилерин идеяны кижилериниң көдүл-гөн. Хой санын фронтлар, эвилдер, каттыжымшыкы-нарны, ассисияларнын, клубтарын, тургустуна-ры ону бадтынар. Устунде база демделген болгай мен, оларнын чамдыктары Кон-ституцияга удур тургусту-нган оларнын ажил-чорудулааным эде тургусту-нушкунуң удурлушкык болуп турар. Оң-биле да-жараанда чүдүдү тайылбы-рласкап турар мен инти-дел-политиктиг структурал-ды тургузарынын тодаргай баарына чорудар сагыш-тык чамдык кижилер бистин республикага база бар ынчанга өскө регионнара мынша, бот-баштары тур-густунган органиациялар-же социализмге уду-ру база экстремизмниң талаа-чы-лары кире бергенден чам-дык чөрлөдөр оларнын хер-дешикчилерин күзөнч чикес байдалды тургузу-п, социал чигилчигиниң нарылдарын тургузышкык чекистерден камгалап, ындыг чүдүлдерден чалгар-тып күзөнчиг. Чурттуң чамдык районнарында, хоорайла-рында болуп турар болу-шуннар Тывага база салдар-лыг болур турар деп чү-вени каракты шипикеш, чуга-ладалың эртертирери шипи эвез болгу дег. Ындык байдалды чамдык чурттан чылар, чамдык, оон иштине ажилчыларын хөдөлшкун-нери бадтынар. Хуудустар утуула таралып турган-нын фактылары бар. Оон анында чамдык, млагай экстремизмниң хевирине чоошумалакы бээр хире чүдүдери илереп келир дүвүрдэн болуур-дур. Ол чүдүдөр массалык бол-байн, колдууда, ийи-чангыс фактылар болуп турар, ын-

«Кри-сивен Сенс Монитор» (АНШ) солунга Тыва чоран оң кореспондентини Н. Дивал «Реформа кыдыг чедет чү-дери турар» деп эселг чү-дери Москва күн-биле ала-далар болза, төлөн мырм кыдыг чедер байдал бо-чурта чүгө кычан өскер-лир, — чурттачыларын би-розон чүдүдөн тайылбыр бер-ген,» деп бижеш турар.

«...Кудумчута доктадып тургузупканым педучили-шениң бир студентини ме-не «Тывада эде тургусту-нушкуну силерге мен көргүзейн» диди. Кудумчу-ну кежир кылашты береш: «Эде тургустунушкун, ажил-чарлык чорук дема-кратия» деп кыйгырлар са-най бижин наан улуг пла-кат чаныга донтааган. «Эде тургустунушкун бо планкат-биле эгелээр, оң-би-ле доостур» — деп, ол аны-ка кижичугаалады. Аме-рик кореспондентиниң би-жеэн чүдүдөн оон-да өск ө-оудуларын уша ном-чул болур, ынчалза-да док-таганымме бо доктар чуртта чыдаалган келген кижини чугаалашкан улустары-ның чорук, байдалды үн-ел турары политика тала-зы бышаал. Боттү эвез болган-дыр деп түнел у-дурине четир боор деп бодадыр мен бис.

Демократияны калбарты-ны кижилерин идеяны кижилериниң көдүл-гөн. Хой санын фронтлар, эвилдер, каттыжымшыкы-нарны, ассисияларнын, клубтарын, тургустуна-ры ону бадтынар. Устунде база демделген болгай мен, оларнын чамдыктары Кон-ституцияга удур тургусту-нган оларнын ажил-чорудулааным эде тургусту-нушкунуң удурлушкык болуп турар. Оң-биле да-жараанда чүдүдү тайылбы-рласкап турар мен инти-дел-политиктиг структурал-ды тургузарынын тодаргай баарына чорудар сагыш-тык чамдык кижилер бистин республикага база бар ынчанга өскө регионнара мынша, бот-баштары тур-густунган органиациялар-же социализмге уду-ру база экстремизмниң талаа-чы-лары кире бергенден чам-дык чөрлөдөр оларнын хер-дешикчилерин күзөнч чикес байдалды тургузу-п, социал чигилчигиниң нарылдарын тургузышкык чекистерден камгалап, ындыг чүдүлдерден чалгар-тып күзөнчиг. Чурттуң чамдык районнарында, хоорайла-рында болуп турар болу-шуннар Тывага база салдар-лыг болур турар деп чү-вени каракты шипикеш, чуга-ладалың эртертирери шипи эвез болгу дег. Ындык байдалды чамдык чурттан чылар, чамдык, оон иштине ажилчыларын хөдөлшкун-нери бадтынар. Хуудустар утуула таралып турган-нын фактылары бар. Оон анында чамдык, млагай экстремизмниң хевирине чоошумалакы бээр хире чүдүдери илереп келир дүвүрдэн болуур-дур. Ол чүдүдөр массалык бол-байн, колдууда, ийи-чангыс фактылар болуп турар, ын-

Шак мындыг эки түнел-дер-биле холбайштар арена-тези-биле ажилдарын органиацияларында айтыр-лар база турат келген. Эң амын хой чылдыг сикенин кезип чадал турда, 463 куд-тар меленин шынары геку-лаан.

Картофельди совхоз ийи муң улаштыр малгаш кызын кааштар чорунуң черге та-раан. Үрезинин чыдаанын Саян ындынан (Хазаси-дан) сөөртүп алырга, чорун алдар бооп турар.

«Зуропо» дээр инти-зи журналдын кореспонденти-нин дыңнаатканын эзууга алырга, амгы үеиң Албания-ны даштындыдан дуаламчы шугул албас деп шиптирлээр, чүгө болдуң күштеринге дугалап чурт болуп турар. Албания даштынга өрөч чок. Оң девискээрине хуу өчүтүүнү бугу хевирлери, а ол амын шиптирлээр чүдүгө (1967 чылда «чүч чок бол-дурган») хоруттуган.

1988 чылда чуртне кирер чүрүмү «бадунчүтенин»-биле холбайштар Албанияга даштындыдан 20 муң турист чоран. А албаннар дашты-ның чүгө өрөнгөн азы амында үнүп болуурлар. Ал-банияда чыгыс-даа хуу ма-шина чок.

Ук чуртта ажил чоннар чок, акша үези күдулаван, анычы чок үндүрүлгөр тө-лөөрүн хостаттырган, дык хой продуктуларын орта-дайн солдундеси чылдарда өскерилбейн. Чуртта эң хой шалдыңны кижилер — чазак албан-жаакчылары (ол эң эвези шалдың 2 катан улуг). Ажил меделээр 48 шах үргүдүлүр, албаннар меделеяда 6 муң ажилдар. Ажилчыларын болган та-раачыларын шөлөөзи — 21 чоңук, интеллигенция төлө-өлөкчилерины — 15.

Чуртта башчыны партия — Күн-аыдың албан партияны. Анаа кирер дээн ийи ИАП-тын ийи кеңиге-ринин рекомендацция алы-леп, «Вельт» солун (ГФР) бижизи. Кандидат стажин ажилчынар бир чыл, интел-

лигентилер үш чыл хуусаада өртөр. Сөөлүдери ол у-дур-гуанда тускай көрдүгөн хуусаа иштине станокка азы шөлөг ажилдаар турар. Дык хой политиктиг ке-мерек үздүгелдери дээр Албанияга өлүрүп шиптерин көргөн, а чуртта экономи-ктиг азы политиктиг байдалды шүтүмчүлүгүн дээр 10 чыл чедир хуусаада кара-баңцага хорууга.

И. СОЛОВЬЕВА.

— Совет Эвиллинин Мар-шалы В. К. Блохерин тууду-хоругадымын чыдааланын Ыракы Чөөн чүктү кымы-га шиптирлериң начальныг де В. Люшюктүң даштынды дээр берген дийр-дир, ол шын бе?

— Василий Константино-вич Блохерин хоругадымы болган оң өлгөн чүгө чыгыс ол чүдү-биле холбай болбас деп бодаар мен. Мар-шалдың өлгөнни Сталинниң болган аңаа чок турган кижилерин 1937-1938 чылдар-да УТКА-нын шериг началь-никтерин удур чорудуп турган репрессиялары-биле холбай көрө эки.

Блохерин чү дээр буру-даны? Анаа харыны ССРС-ниң камгаладым улус комиссари К. Е. Ворошилов-туң 1938 чылдын сентябрь 4-теги дужаалыдан көрүп бо-лур. ында УТКА-нын Кол Шериг Чөвүленин август 31-де үзүлөп алган шипти-рин тайылбыраан. Хурала Сталин, Шаденок, Буденный, Шапошников, Кулин, Логино-нов, Блохер, Павлов, Моло-тов база Нинтин херектер-нин улус комиссарынын бирозун Фриновский олур-ган. Хасан хол чоогунга бо-лушунунарны сайгарган.

Чурттар аразында харыл-дааларнын сөөлү үде кал-барыны-биле, капиталыг чурттардан даштын кижилери-нин Тывага көзү тура-рының көвүдүзин билер болгай бис. Республикага чоруп тура, нациялар ара-мында харылдааларың бай-далы эде тургустунушкун-нүг негедези-биле болуп турар чүдүлдер-биле холба-шан айтырларга оларнын сонугуулары аажок улуг. Эрткен чылын биске көзү турган барын чүк туртта-рын чамдык төлөөлери-нин чүдүлден баштайы күнгеринден-ле эгелээр, млагай бот-башталып тургустунган каттыжымшы-ларнын бисте бар-оюну соугурут, бар болза, эрге-чарга органыры-биле оларнын удуртуучулары-нга бот-боттарын кайы хире билич турарын дык бил-ли алыскалар. Оң-биле кады ССРС-ниң составына Тываның хөгжүдүлгенин айтырларын чидегилерин, националист угаа-дал чорудар чажыт хире хе-

рарты бээр ында. «Кри-сивен Сенс Монитор» (АНШ) солунга Тыва чоран оң кореспондентини Н. Дивал «Реформа кыдыг чедет чү-дери турар» деп эселг чү-дери Москва күн-биле ала-далар болза, төлөн мырм кыдыг чедер байдал бо-чурта чүгө кычан өскер-лир, — чурттачыларын би-розон чүдүдөн тайылбыр бер-ген,» деп бижеш турар.

«...Кудумчута доктадып тургузупканым педучили-шениң бир студентини ме-не «Тывада эде тургусту-нушкуну силерге мен көргүзейн» диди. Кудумчу-ну кежир кылашты береш: «Эде тургустунушкун, ажил-чарлык чорук дема-кратия» деп кыйгырлар са-най бижин наан улуг пла-кат чаныга донтааган. «Эде тургустунушкун бо планкат-биле эгелээр, оң-би-ле доостур» — деп, ол аны-ка кижичугаалады. Аме-рик кореспондентиниң би-жеэн чүдүдөн оон-да өск ө-оудуларын уша ном-чул болур, ынчалза-да док-таганымме бо доктар чуртта чыдаалган келген кижини чугаалашкан улустары-ның чорук, байдалды үн-ел турары политика тала-зы бышаал. Боттү эвез болган-дыр деп түнел у-дурине четир боор деп бодадыр мен бис.

Демократияны калбарты-ны кижилерин идеяны кижилериниң көдүл-гөн. Хой санын фронтлар, эвилдер, каттыжымшыкы-нарны, ассисияларнын, клубтарын, тургустуна-ры ону бадтынар. Устунде база демделген болгай мен, оларнын чамдыктары Кон-ституцияга удур тургусту-нган оларнын ажил-чорудулааным эде тургусту-нушкунуң удурлушкык болуп турар. Оң-биле да-жараанда чүдүдү тайылбы-рласкап турар мен инти-дел-политиктиг структурал-ды тургузарынын тодаргай баарына чорудар сагыш-тык чамдык кижилер бистин республикага база бар ынчанга өскө регионнара мынша, бот-баштары тур-густунган органиациялар-же социализмге уду-ру база экстремизмниң талаа-чы-лары кире бергенден чам-дык чөрлөдөр оларнын хер-дешикчилерин күзөнч чикес байдалды тургузу-п, социал чигилчигиниң нарылдарын тургузышкык чекистерден камгалап, ындыг чүдүлдерден чалгар-тып күзөнчиг. Чурттуң чамдык районнарында, хоорайла-рында болуп турар болу-шуннар Тывага база салдар-лыг болур турар деп чү-вени каракты шипикеш, чуга-ладалың эртертирери шипи эвез болгу дег. Ындык байдалды чамдык чурттан чылар, чамдык, оон иштине ажилчыларын хөдөлшкун-нери бадтынар. Хуудустар утуула таралып турган-нын фактылары бар. Оон анында чамдык, млагай экстремизмниң хевирине чоошумалакы бээр хире чүдүдери илереп келир дүвүрдэн болуур-дур. Ол чүдүдөр массалык бол-байн, колдууда, ийи-чангыс фактылар болуп турар, ын-

ИДИШТЕ ДАРЫ ТӨНМЭЭН ЫШКАШ...

«Ханныг истер» деп шии дугайында бодолдор

Тываны эрткен үеизиче, эрте-бурунгу төгүлүчү ылым-чылым багылаа эгелээч чогаалчыларымас: шии авторлары, шүлдүкчүлөр тыпты эгелээни — эде тургустунушкунуңуз анын, оң салдары-дыр. Моон мурунда чылдарда болса. Чыгышты Ондарын «Ханныг истер» Иван Комбуноң «Элчиен-Кулаа хаан» деп шилдер чыркы жерме, сенеже үмөйи барып бо-дур турган.

Ч. Ондарын «Ханныг истер» деп трагиктиг ритчиш-шинин дөрт. беш, алты хевирлг бикиттингери көрүктүлөриң хөй жезиниң билбей чөп. 1984-85 чылдарда оң баштайгы хевирин Тываның ДЛТЭШ-нин эртемдештери — М. Маннай-оол, В. Очур, З. Сам-дан, З. Кыргыс болгаш ескелер-даа рецензиялап, үнелиг арга-сүмөзүн бергенер.

«Чингис-Хаанын ханныг истер» деп ол шиин мен баа ынан атомчу, бар-ла шаам-биле автору дейсин, оң мурунуңа таважыр шаптарынарга ундарлап, дүжүп бербейин сүмелд турган мен. Чүгө дээр «Чингис-Хаан», «Батыр» дөш оон-даа өскө сургады номшарын автору В. Ян ол төөгү романынын чырыкче үндүр дөш 20-25 чыл иштинде кандыг хилин-чези көрбөз дээр. Төөгү талааы-биле эртемдешер В. Янга улуг уруктарын чедирлап, аңае солун чер-лерин кырырып, хоруп, кыжырып, коргудуп пат болганар. Делегейин ийги улуг дайыны сурга-шага эгелен турла, сурга-шп эртемден академик Минц В. Янын номшарын чөгүр үезинде дейсин, оң салым-чолун шийтир-дээ.

В. Ян бодунуң кол маал-дыры Чингис-Хаанга кал-чок ынак чораян. Оң овор-хевирин улуг чыда дүжүн-чө көрүп отуп келтеш, оң дүрүзүн чүрүш шаап алганын «В. Ян — патриот чогаалчы» деп оң огу-лу М. Г. Ячевеичин билжээ номундан билип ап болур бис.

Ч. Ондарын ол чогаал-лы үстүкү органырга «номчутуңу», хынаттыр-

ганымчын соонда «Ханныг истер» деп шии болуп, Чингис-Хаанын доңчу намында хамаарышпас, а Деврин-Хаан, оң олгу Шолук-Хаанын аг-шериниң калдаашкынынга дур тыва аймактарын тура-халымышкының үезинде урлхайларын башкычызы Тайжынның дуңмазы Ху-ванг саттынычы үлгел-диниң дугайында төөгүчү турар. Ычангаңа трагиктиг ритчи азы төөгүчү абзу араак көрүскен, кыска сургаалда уткалгы шии. Төөгү шийилчез эртем-шири шии эвес, а уран-чечен арга-биле төөгүчүн азарганчы берымдазынга даянып алгаш чогаал би-жири — берге, нарын. Эр-темдешер боттары арасында маргыжып, ол үениң ду-гайында архив моол-кыдат шыгжаырыда дийип, төөгү-нүн арышарын хажкыдып, эле бийи-даа тургулар. «Урхайд» деп сөстөн, В. Чиваликин чогаалчымы сагышкынырын соо-ла гестир, коргар апарга-лы билдинмес «Сокровен-ное сказание» деп моол улустун ылымыгы тоону-зунда, Чингис-Хаан арага-лаашкының хоразыны дугайында куруттай эртин-ри турда, урхы аймак-тарыны башкычызынын чугааы сараалыг болга. Ону меге дээр бис бө? Эр-темден Н. А. Сердобовтун «Тыва нацияны тургустунг келениниң төөгүсүн» 119-ку арыдан номчутур болу-вуса: «... урххайлар» деп сөс — Устүгү Биейиниң ай-маттарынга өскөртөн шол-ай араак тынсаак нинти ат...» — деп билжээ.

Оон ынай бо шийин үнеринеге чүгө эртемдешер эвес, а театрын коллектив иертиң көргөзүниң өстүрү казыныңа баа дуа-лашкан. Баштайга улаада шии көгөлөгө турган Ре-жиссерлар — Тыва АССР-ниң алдарлыг артини М. Ло-гачев, А. Серен олар шийин материалынга хөй-аьт ки-рип, чүгөн-чуларынын узун дыйын дымкытайып, улам суа салымканар...

«Ханныг истер» деп шийин тыптыл келениң узун төөгүлүгү. Бүгү-өвилел чеге-рели семинарларга шыжар дээн драматургтарыны, театроведтеринг белик үн-

дөштерин санаа кирип турбайн, сцена кырынга оң боттанганым дугайында бодунуң бодолдор-ымыны номчутчулар-биле үлөжикседим.

Гуманисчи, кижизиг чо-рук, дайын болгаш эрге-ча-жыны бодалас, дошкун болгаш көргөл чок килки-лер темазы үлүг Шек-спирден эгелээш, бо хүни-ерге чедир чогаалчыларга хөлдөш келген Шенсти-рин «Король Лир», «Ген-рих IV» дөш оон-даа өскө трагедиялары төөгүчү улуг болушунуңарынга бодол-дор, бичин чыгы эркен-дир деп сургады критиктеринг бирээш билжээ. «Бичин чыгы» тыва сценага баа өскө азайга байдалга эркен. Оң сөөлгү көргүзүү ха-ны уткалгы. Дайын-чааны хоозуралы, аймактар арасында көрүшкөн, най-рал чок чоруктун түнел-линде чүгө көшкүн араг кижилер түрөп бергенде артар. Оларга өскө чөрдөн алды-монгу-даа хөкер чок. Чүгө тайбын чурт-тала, аал-оран, ажы-тол хөкер.

А бирги көжөгө... нездеа ачылыг ынакылдан эгел-дур. Хува гат анык оол кожазында алдың уруун дүштүк кылдыр оорлап э-көөгө.

Крей: Бо шатнын анык-өскөн көгүсү чаңкы сагыстанар. Ычан бол-дуб бө?

Шуваганч: Аравыста алгыш-кырыш үнө бербес кылдыр дүштүк кысты де-дик чедир бер. Хува.

Хува: Бодундан айтырып көрүнер. (сцена ортузүңге кысты үндүрүп көрөт). Шынын сөг-лөп бер, экинчейиң камга-лап көр.

Дүштүк-кысы: Бис ийи тыныбес коюп, төгө хөзөн үлөжүлөр күзөлдөг бис. Мэин ала-мен бистин өгдө-ниригине удурламас. Ху-вага ынак мен...

Тыва Ромео биле Джу-льетта мал-маган кадары чораш тангыжы, тычып алза-даа, оларын чогуу салымчын ынан-ла, коргун-чүт. Ол салымчын эгеини дүштүк кыстың ажызы Бу-рундай чарлап кирип көрө: «... Төраң оран чур-тувусче Деврин-Хаанын

аг-шерин халдап келген. Оң улуг огу Шолук-Хаан баштады чоруп орлар, алаа улугу чаа-чалбаче чоруп олур бис... Бүгү-ле эр хи-ндиктиг, хымыш уултар ки-жи бурзун чып алдывас. Айткынар, кудалар...»

Хува биле дүштүк-кыстың ролдари артистер Орлан Дамба-Хуураң биле Зоя Ба-йыр-оол олар шийин төн-чүтүңе чедир көрүчүлө-рини кижизигиң чаара тур-дуп, алар кижиниң чал-ла арга-мереклини ажык-лап тургаш, көргүскөн анык артистеринг чедши-кини-дир.

Урххайлар башкычызы Тайжынның беле эвес овор-хевирин Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Александр Салчак долуу-биле ойнап шыдавааның демдөлээр алаар. Күүсөдичеге чүү чүвө шаптыг кадып тура-ры билдинмес — та омиң эрттир кылагар хеп, та ший-ниң соолунде монологтар-ның эвээзи. Азы Солангы деп кыстың (күүсөдө Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи И. Намсыл) өшкө-лөдү. Көчүр өрдөр чымыныга хеп-хевиртен Урххай чур-тун камгалаар аймак баш-таар сорулгалыг кыстың чыныга Тайжы маалдыра элөөн берге болур укур-дур... «Кадайларын кыл-ар ажылы чүгө орун-дөжөк өзээр, бөжүп-төрүүрү боор чүвө, а сен аймак баштайың деп де» — чыл-ган эрлеринг бирээш ол үениң үзелиң илередиң чу-гаалап турар. Ычангаңа Солангының дөриң, чараш овор-хевир бо шийде тус-найылып, бодун шийинг ансамбличе кирип шыда-вайн турар. (Тыва улугу Жанна Д. Арк дугайында айгы ший-даа бикиттине өзөр чыгып де).

Батыр биле Бурундайын ролдарины анык артис-тер Альберт Хомушкү, Эвир-оол Монгуш олар кө-рүштү, сурдуп, бүзүрө-чт. Оон-даа шыжар, улуг хемээлдиг овор-хевирлеря олар моон сонгар ойнап бо-лур арагы бар.

Хаан кижин күчүлүг кылдыр көргүзөрдө долган-дым төрүр күсөдичилер-ден, байдалан улуг ха-мааржыр деп режиссура дүрүмү бо улаада дыка че-

Сергей БАИР.

КЫЗЫЛ-ХҮРЕН БАЖЫНДА

Току районуң Ил суурда ийи патч чаа школа бер. Оң дымтап кылган. Кайгачын чараш кызыл-хүрөң бажың сууртуң ортузун аян кирипкен көстүр турар. Ол школан төд одалга системазындан олар Тожу бургураш кара хөмүр бар эвес, хамык-ла бажың-балатты ылы биле оддар. Ак-көк иштар дээрже шөйлүп ууп тургу-даар. Ол школада баа ынды.

Тожуң «Мой 1» совхозуңуң тө-вүнде ыран сыннарда, хемнеде ивж-илеринг урулгары баа өрениши турар. Оларынг кичээдээр класстары делген болгаш улуг-улуг сонгалар-дыг, чыры. Чараштыр кылган школаның бир ужууда олар

ойнаар, маргылдаалар эрттир улук сага оолдарын хөстүр хурекке мргылдаам болуп турду. Школачы бичин урулгар хол бөмбүүңе ойнап, оюннарда кылган чакырчыларын баа чамдык чедшишкенин башкылары-биле чугадаамың турдулар. Бедиз сынар чарал алган, чоргар көстүр тургулар ол калбак ноган аргалар чанында школада өөрдөдө, ажил-ши, уран чогаалдыктар хаймыш-кының.

ЧУРУКТАРДА: Тожуңуң Ил орту-мак шкылазың өоренкичилери хөстү-р хурекке мргылдаамың; бичин хол бөмбүүңүлө бажымың-биле. Ондар ОХЕМЧИКИҢ фотолары.

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика.
8.15 «Бүтүндөй» билдиксин тур мен» 8.35, 9.35 Музык-а 7 класс, М. И. Глинка. «Вальс-фантасия». 9.05 Ан-гли дыл, 10.05 Англи дыл, 10.35, 11.35 Биести долган-дыр турар хурал, 1 класс, Москва — ССРЭ-нин на-йысылалы, 10.55, Эртем-тайыл-быртыг фильм, 11.05 Өг-бу-ле академияны, 11.55 «Ил-люзион», «Коленьодан чүвө сагынам кижик», Уран-чечен фильм, 13.35 Барымдаалыг фильмдер, 14.15 — 15.30 «Хлеб — чүвө адам». Уран-чечен фильм, 4-кү сериясы, 17.00 Мультифильм, 17.30 Ленинград телестудиязынын программасы.

КЫЗЫЛДАН

18.30 Медээлер, 18.35 Урулгара фильм, 18.55 Ме-дээлер, 19.00 «Тыва телеви-дения чалап тур». Кызыл хоорай студияларынын социал нарын айтырылары.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удучар, чаштар». 20.15 Култура кризиси — кычан оон уне-рия? 21.45—00.50 «Дына-жаң оранында кыл». УШКУ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.30 «Ус», 19.00 «Аре-на», 20.00—20.15 «Тамчык-тын удучар чаштар!».

СОҢГУКЧУЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

СЭКП обкомунуң Политти-к чырдымышкы багы-нында соңгукчулар клубунга 1990 чылдын январь 27-де, субботада 10 шапта Тыва АССР-нин кадык камгалаа министрнинг ораалчылары А. С. Тулун, Ю. П. Бахаев, М. А. Эренчинова улус де-путтарын Кызыл хоорай Советиниң кадык камгалаа иштининг эрдегелини М. К. Намсал олар-биле уку-ракыла болур. Анза кели-рин күзөөнөри шунтузун чалап тур.

Дараазында телефоннарже долтар: 3-43-28, 3-43-31.

РСФСР-нин улус депута-тарын соңгудаарында талазы-биле Кызыл № 129 национал-депутат соңгудаа округунуң округ соңгудаа комиссиясы 1990 чылдын январь 27-де 10 шапта СЭКП хооромунуң хуралдар за-лыпта РСФСР-нин улус де-путатында дараазыда канди-даттарга биле соңгукчуларын ужуражылгазы болурун аң-нап тур.

Котельников Валерий Ильич.
Осмоловский Леонид За-мочуй.
Пиче-оол Алтай Николае-вич.
Слободчиков Юрий Петро-вич.

НИНО

ЯНВАРЬ 26-ДА
«НАЙРАЛ» «Ледя Ма-бет Мценского уезда» (16 хар четпезинер кирбес) 9.20, 11.20, 17.20, 19.20 (узак-тан), «Полет навигатора» (АКШ) 11.20, 13.20, Видеолал: «Зита и Гита» (2 серия-лыг) 10.00, 13.00, 16.00, 19.00 шаптарда.

«ПИОНЕР» «Мальчик с палочкой» 9.30, «Полет на-вигатора» 11.10, 13.00, «Од-нажды в Америке» 15.00, 19.00 шаптарда.

«КАА-ХЕМ» «Один мо-мент» (Индия, 2 сериялыг) 13.30, 16.10, 18.40 шаптар-да.

«НИНСОН» «Ночевала тучка золотая» 18.00, 20.00 шаптарда.

Республикага шокар бу-луттар. Биче хар чаар. Соңгу-барыны күнтен хат-тын дүрени секундада 3-8 метр. Дүне агарыны тем-пературазы 28-33, чамдык черлерге 40 градус чедир соор. Хундуз 21-26, чамдык черлерге 13-18 градус соор.

АГААР

Кызылга шокар будут-таар. Чагбас. Агарыны температуразы дүне 21-33 хундуз 23-25 градус соор болур.

Тыва АССР-нин Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном салымчын хөсетеринг талазы-биле күүлөгү комиссарыны гнографыны Кызыл Ше-тининиң «Алган Крайы» кудумчуу бажың № 1.

Чылда 300 катар үер амалы
Тиражи 28000 экз. Чагыт № 360.

ТС — 00032

САМОГОННУҢ ХОРАЗЫ

Тайылбырлыг словарьда самогону тараа, картофель болгаш өске-даа чүдүлдерин кылган спиртинг эвиртир суксуң дээш. Ол өске-даа чүдүлдерге чигир хамааржыр. Сөөлгү 2 чылда дыка хөй чигир дөрт аылаалде кир-бей берган. Ол чигир чөл-лүң чурттаалгазын чигиринг кылдыр туржук, харын-даа хөй ажыгын төмөшпирин турар. Самогон — ылымтал эвиртир суксуңуң орус дылда адм-дыр, оң-биле тө-рөлдөшкө өске-даа улустар-ның кызылмай суксунары бар. Оларга чача, тутовка, арапа болгаш өске-даа чүд-дөр хамааржыр. Ол-ла алко-голь холамкыг суксунары «суррогаттарга», арзак-алко-гольдарга хамааржыр. Азы медицина талазы-биле ал-ырга тускый будурулдеге кы-лып турар эвиртир суксунары өрүнка, чамдык улустарың эвиртир сорулга-биле ажык-лап турар суксунары-дыр.

Кызылмай күштүг дөш эвиртир суксунарыда этилдик спиртинг аныгда, өске-даа спирттер кирип турар, олар этилдик спиртинге ошала хоралы, а чамдыкта оон-даа күштүг болун дөш махор-аны, чүгайны холуп ап турарлар. База бир дүвүнчеге чүвө чүл дээрже чамдыктар самогон кылдыра чигир сөөкөзүңн аныктып турар, ол чигир сөөкөзүңн интенсиивтиг төлөмон-биле өстүрөн болгаш кемшилдиге ажыг-лаам аны-бурун хоран кими-наттар ол суксу-биле кады органыңа кирип болур.

1987 чылдын дөрт айла-рында мурунда чылдың ол-ла үези-биле денжээге, чурта-ла алкогольдүг суррогаттар дала масалыг хорананышкы-ның бар 2 ажыг катар өскө, коонска чедир-ле самогону көдөшчүлүг чурткалары халы-мыштар турган болса, ам ол чинжизиниң биле сый-рый харылаалыг болуп, оңу хоорайын чурткачылары баа кылып эгелээш. Ычан-га ам самогон кончү түр-гөн хайымдыгынын турар алгарган. Ол дүргөн кылган самогонуңуң хораныгы шына-ры белик болуп турар.

СССР-нин Иштиң хөре-ктер министровозунуң 1988 чылда берген медээзи-биле самогон хайымдыгы турар-ларың 50 хуузу хоорайла баа көздөдө ажылчылар, албай-заакчылар болуп турар, чүгө 15 хуузу — кол-

хозчулар. Сөөлгү үезде бо хөре-кче хөзөңгөн чоңуң кир-жилгезиң 61 хуу чедир көүд-дөг турар. Оон-биле кады хө-рөзөөн улустун бажыңга кылган арган аныкчалары баа көүдүз.

Өңкө кол чүвө самогон-дан тыпталып арылгар анаа водка-арага кылгаларында тыптыгаң арылгарга болзар-га, эмиттерин берге болур. Этилдик спиртинг аныгда, мында будун «бунет» чыпч кан өске хораныг спирт-тер база ол спирттеринг ажымыңа продуктулары бол-гаш синухалыг масло бар.

Синухалыг масло бодунуң хораныгы шынары-биле этил-дик спиртти 19 катар ажык-тып турар. оон-даа хораныг буфурра 83 катар анык турар. Эңне — арыг кылдыр бажыңга кылган эвиртир сук-сунар беэин бо хоралыг чүдүлдерден арылгатынаман болуп турар. Шинчеличи эртемден Л. И. Горюдинскай бо айтырыг-биле тускый ажылдан турган. Эңне арыг дөш самогонда хораныгы чүдүлдер водканың арыг ал-кологунга денжээрге, 1.5 кан-тап улуг болган. Бажыңга кылган ыныг чүдүлөр анык-бүрү органына келетканлар-ында солтулга чоруула-газына кирип, дөш эгитти-нери берге, нарын өскөлдө-лөрүн кылдыр. Самогондан хораныга өлгөн кижилеринг мээзинде, баарында, ка-нында болгаш суук албанын-да аны-аныг хуудары ам-идияг, пропианды, бутыл-дик спиртер болгаш мета-нол бар болган. Мындыг таварылгада баарын болгаш мээнин структурдуг тургуз-галар өскөриң хан-ламырга эригдө үредир. Дирг асты-нарага синухалыг масло-биле кылган дуржугалар чүрек, бүрөң, баарга болган нарын өскөртөгөрдөң дө-рраан өлүрүн бадыткап турар. Самогонун азарганчыг хем-чазинден беэин угелөвдотар соңгудалыг үредип турар. Оон түнөлиндө баарга, чү-ректин шынганарынга гли-ноген эвөөзөгөр (глиноген — энергия бээр продукт). Ол-ла бугу чүвө чүгө чүрек, баар арагы улуска эвес, ылангыч чигир аарыг улуска кончү

аймылдыг. Сөөлгү чылдар-ның шинчилелдери-биле алырга, самогонуң хоралыг кезектери, ылангыч нитро-заминер, рак тывылдыры-рыдан аныгда, чигир диабе-диниң тыштарыга баа кир-жиш турар. Бажыңга кылган аргангы хораныг кезекте-ринг өңкө амминокислотлар ГРНК, ДНК дөш ышмак бөлдөгү молекулаларын тургузулгалар үрөп турар.

Дыка хөй адм-нелер арга-ның, ылангыч кылдымдал аргангы, органыңа, үрө салалга, иштелиринг, келир үезде салгалдыг кадыкына хоразың билбес болуп турар. 900 хөзөңгөн улугу айты-рырга, 90 хуузу арагынын хо-разын шуут-ла билбес болган. А арага чүгө неэиниң иш-тинде уругта хоралыг салдары эвес, ада-инениң үрө-салга тывылдырыг клетка-ларының генингитиг тургу-зуу баа үрөп турар. Оон түнөлиндө иптелишиңниң барык-ла чарык кезиң — боттанган тол баштайгы хо-нук болгаш неделазында-ла өлүп турар. Ажы-толдуг бу-лурунга баа келир үеде сал-галдык кадыкына салдары чүгө күштүг спирт аргаалар чедирип турар эвес, а спирт-теринг ажымыңа продуктула-рындан үлөп брага — ба-жын пивооз баа чедирип турар.

Немед өртөмден И. Лей-бзон 1-ден 5 хар чедир 300 урулгарын салым-хуузуң өөренип турар. Ол урулгар-ның нелери урулгарын эм-ирип тургаш, тус-черинг чы-нык болган бажыңга кылдыр баар пивоозуң ийип турган-дар. Ол урулгарын 67 хуу-зунгунг интелектуалдыг сай-зыралы чынык каап турар болган. 67 хуузу бир-ле инжи-шөйүңдү арылгары-дан аарып турар болган. Оон ынай 1 харга чедир олурч оларын ортумак ден-желден 10 катар хөй болган. А аваларын 59 хуузу хи-рург Ю. Розентелин аны-чылдарында көргүскөнн берге эмиттеринг маститтер-лыг болган (мастит — эмг-бестеринин ыжып дегдире-ри).

3 аягыг уругунуң авазы өң-бүлө байлыгыга 2 роңка самогон ийиң 30 ми-нута болгаш чаш уруң эм-иреге, каш шаш эртенде, үчтү «эвирин» сүт-биле хо-раннаган, коргунчт тыр-тымшкындан өлгөн.

«СЫЛДЫСЧЫГАШ»

БОЛГАШ
«СОЮЗПЕЧАТЬ»

Бо чылдын февраль бир-ден ууш эгелээр «Сылдысчыгаш» солуну көрүскөп, болжусан турар урул-гар болгаш ада-нелер хөй. Оларын чамдымы ол со-лунуң ам-даа чагыдып чет-тиксез. Ындыг номчукчу-лар бо хүнерде «Союзпе-чат»-биле харылажып, урулгар солунуң чагытты-рып алмыр чугула.

«Сылдысчыгаштың» бир-ги дугаары өңне чараш, онгур болгаш солун болур. Анаа ук солунуң төөгү-зүндөн материалдар баа нелеттиң турар. Дегдәрдәи самогон ижер улуска эрте эгелээр, (деградация — кү-нүн аныктоочу шинэз — куд-дулар — бодуңа критиктиг хамаарылгазы чык бөри). Этилдик спирте удув фер-ментинг системалар кижинг органыңа биле бар болуп турар. Самогон ол удурлар-ны системалары аякко кошкандып турар. Ычангаңа самогонуну органыңа өңне хоралымы ында.

Борта арагага хораныңа анык баштайгы дуза чедир-лерин чугаалаары артык эвес. Соок үеде чыгыг өрзөл-өгө киргеш, грекчалар-биле чылдыр, улуг-хырын чугудар (эмнеге аныкчакызын чалап алгаш).

Самогон ижер улугуң ажы-толу кич-дамдар улаа-улаан-медер-леа талазы-биле четтес болуп турарын чүгө эмчилер эскерип турар эвес-ле болгай. Арагалааш-кыныг удув амыл хөй үениң амыгы туруштун, оварымчалыг болурун нелег турар. Ажык-биле чугаалаарга, бисте Чаа чылды минералдыг сулар-биле уткуп турар улус эвээш. Тывада, ол мынаш бистин Сут-Хал районда са-могон, брага кымып тала-рылгалаары чок деп болбас.

Карбы ХОВАТЫГ, Сүт-Халде андимиолог эмчи.
«Наука и жизнь» жур-налдан үлөгөздөп.